

УПЛУЎ ДРАМАТУРГІІ ЯНКІ КУПАЛЫ НА РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ДРАМЫ ў XX ст.

У артыкуле аналізуецца ўплыў драматургіі Я. Купалы (найперш драмы “Раскіданае гняздо” і трагікамеды “Тутэйшыя”) на развіццё беларускай гістарычнай драмы ў XX ст. Для п’ес Я. Купалы характэрны рысы гуманізму і крытычнага рэалізму, а таксама аналітызм, тыпізацыя характараў і абставін, прароцкі і маральна-этычны пафас, што складзе ў сукупнасці падмурак для развіцця беларускай гістарычнай драмы ў далейшым.

Ключавыя словы: *гістарычная драма, тэатр абсурду, экзістэнцыялізм, сімвалізм, рамантызм, дадаізм, гуманізм, сімвал, алегорыя, інтэрмедыя.*

In the article the author analyzes the influence of Y. Kupala's drama (first drama “Raskidanaye gnyazdo” and tragicomedy “Tuteyshyya”) for the development of the Belarusian historical drama in the twentieth century. Plays of Y. Kupala are characterized by humanism and critical realism, and analytic abilities, characters and circumstances classification, prophetic and moral-ethical pathos that together will form the basis for the development of the Belarusian historical drama in the future.

Бываюць паэты большага ці меншага генія, больш ці менш моцнага ўплыву на розум і ўяўленне чалавека, але для нас, беларусаў, ён адзін такі. Ён – Купала. І гэтым усё сказана.

Уладзімір Караткевіч.

На пачатку XX ст. зварот беларускіх пісьменнікаў да гісторыі быў звязаны з “нашаніўскім” адраджэннем, з абуджэннем нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Адзін з напрамкаў асветніцтва нашаніўцаў – пераасэнсаванне беларускай мінуўшчыны. “Падымаць Беларусь”, весці яе да нацыянальнага адраджэння і самавызначэння магчыма толькі праз мастацкае аднаўленне гісторыі, бо народ існуе, калі ў яго ёсць гісторыя.

Беларуская фалькларыстыка апырэджала станаўленне нацыянальнай гістарычнай школы. Адпаведна, і ў літаратуры пачатку XX ст. асэнсоўвалася часцей фальклорная, чым гістарычная даўніна. Праўда, павялічвалася жанравая разнастайнасць твораў на гістарычную тэму. Па-ранейшаму пераважала паэзія. Мінулае ажывала ў паэмах “Бандароўна”, “Магіла льва”, “Курган”, “На куццю” Я. Купалы, цыкле вершаў “Старая Беларусь”, паэме “Максім і Магдалена” М. Багдановіча.

У час росквіту “нашаніўскай” драматургіі ў сусветнай літаратуры пашыраліся ўплывы дэкадансу і мадэрнізму. Актыўна працавалі ў гэты перыяд Г. Ібсэна, М. Метэрлінка, А. Стрындберга, Г. Гаўптмана, С. Выспянскага, С. Пшыбышэўскага, Л. Андрэеў – прадстаўнікі так званай новай драмы. Яны часта падключалі да дзеяння твораў сімвалічны падтэкст, стваралі містычную, ірацыянальную атмасферу спектакляў, спрабавалі спасцігнуць таямніцу чалавечай падсвядомасці. І беларускія драматургі актыўна засвойвалі новыя формы вобразнасці. Асабліва тая, што нараджаліся пад уплывам сімвалізму (драматычныя паэмы “Адвечная песня”, “Сон на кургане”,

“На папасе”, п’есы “Раскіданае гняздо”, “Тутэйшыя” Я. Купалы).

Янка Купала ў час, калі без сімвала і алегорыі пісьменніку амаль немагчыма было выказаць радыкальную думку, побач з іншымі формамі “зашыфроўкі” выкарыстоўваў і міфалагічную. І ўсё ж тры яго драматычныя паэмы “Адвечная песня”, “Сон на кургане”, “На папасе” – гэта арганічны пераход пісьменніка ад лірычных жанраў да драматычных.

П’есы пісьменніка вызначаюцца “беспамылковым пачуццём гістарызму” [10, с. 63]. Вернасць гэтаму прынцыпу перадалася перш за ўсё ў дакладнасці адлюстравання духу эпохі, у выдатным адчуванні зрухаў тагачаснага грамадства. У драматургіі Я. Купалы філасофская, сацыяльна-палітычная змястоўнасць адыгрывае значную ролю, але пісьменнік, разам з тым, з’яўляецца рамантыкам паводле спосабу бачання свету і ў творах перадае трагічную рэальнасць.

Некласічная філасофія XX ст. спрабавала зберагчы асобу ад стандартызацыі, выявіць самакаштоўнасць чалавека як індывідуума. Яна ўжо не вырашала праблемы анталогіі, існавання і ў выніку вылівалася ў постмадэрнісцкую традыцыю (рацыянальныя схемы погляду на сусвет змяняліся ірацыянальнымі).

Драма абсурду (адмаўленне ад традыцыйных элементаў драмы: дзеянне, канфлікт, інтрыга, дыялог, характар, замена іх эстэтыкай бяссэнсіцы) – гэта феномен мастацтва XX ст., які мае глыбокія карані ў старажытнасці, фальклору і непасрэдна звязаны з філасофскім напрамкам экзістэнцыялізму. Характэрны вопыт беларускай драматургіі: яна пазней за іншыя сла-

вянскія літаратуры пачала асвойваць паэтыку абсурду, і такая паэтыка, можна сказаць, слаба прыжылася на беларускай глебе. Усё ж праз пэўны час найбольш яркія ўзоры драмы абсурду сталі часткай літаратурнай класікі і не маглі не паўплываць на беларускую гістарычную драму ўвогуле. У беларускай гістарычнай драме акрэсліваецца тэндэнцыя да “скрупулёзнай псіхалагічнай дэталізацыі характарыстыкі вобразаў” [3, с. 288]. У творах раскрываецца ўласна не сам факт гістарычнай падзеі, а ўплыў яе на лёсы людзей.

Адзначым на прыкладзе п’ес “Раскіданае гняздо” (драма ў пяці актах) і “Тутэйшыя” (трагічна-смяшлівыя сцэны ў чатырох дзеях) Я. Купалы найбольш характэрныя рысы тэатра абсурду. Аўтар уводзіць умоўна дзейных асоб (Незнаёмы, Старац, Абарванец, Дама, Поп, Спраўнік, Пан, Немец, Усходні і Заходні вучоныя). Дзеянне антыілюзорнае (персанажы няспынна занятыя: Зоська ўе вянок, Сымон робіць крыж, Марыля шые торбачкі, Данілка майструе скрыпачку, Гануля робіць панчоуху); музыка ў творах выступае як адмысловы шыфр, героі граюць на музычных інструментах (Данілка Зяблік – на скрыпачцы: “Зраблю, ды вось жа зайграю – цэлы свет дзіву дасца”, Янка Здольнік – на балалайцы: “Хоць раз пакачыце пад маю дудку”). Адбываецца хуткая змена карцін, гульня з чытачом. Сюжэт парадасальны (Марыля выкарміла ўласную дачку Зоську і паніча, які адабраў у іх зямлю і хату). Назіраецца душэўны стан вычарпанасці герояў (Лявон Зяблік: “Згіненне якоесь прыступае і душыць мяне з усіх старон... У вачах цёмна робіцца... думкі туманяцца... штосьці горлаціскае, дыхнуць не дае. Гара нейкая навалілася на плечы і цісне мяне, як каменнем усяго прыгнятае, а звяр’ё нейкае абсядае і на косці мае трухлявыя ласіцца... Дзе я? Што я? Цёмна, страшна кругом!..”), адчужэнне герояў (Зоська Зяблік страчвае розум: “Хто тут? Чаго вы назбіраліся? Разлучыць мяне хочаце з ім? Га? Ха-ха-ха! Не на такую напалі”). Выкарыстоўваецца шмат паўзаў, замоўчванне, разбурэнне сінтаксісу, пераўтварэнне слоў у “абрубкі”. Аўтар прыныпова адмаўляецца ад дыдактыкі, ідэалогіі. Ужываецца гратэск, фабула снабчання. Яскравы прыклад апошняга – сон Зоські Зяблік (балота – гадзіны, вужакі; дзікі лес – звяр’ё, птушкі; рай – святыя, нехта незвычайны з месяцам на галаве і сонцам у руках). Назіраюцца рысы авангарду (непрыняцце рэалізму), дадаізму, сюррэалізму (рэальны змест падрываецца віртуальнай рэальнасцю), экспрэсіянізму. Ужываюцца рэмінісцэнцыі, “алюзіі абсурду як

прыёму і светаадчування”, інтэртэкстуальнасць (нонсэнс, іронія, карнавалізацыя, шматузроўневая арганізацыя тэксту, цытатнасць). Гучыць матыў адзіноты чалавека, страху і няўпэўненасці, разгубленасці, адчаю, чакання смерці, самагубства (Лявон Зяблік: “Так, так, сам сабе яму глыбокую выкапаў... Без часу прыходзіцца ў яе лезці”). Прысутнічаюць антытаталітарныя вобразы (Сымон Зяблік параўноўваецца з арлом без крылаў), падкрэслены сацыяльны антаганізм.

Як адзначае М. Ярош, “рамантычная тэндэнцыя ў творчасці Я. Купалы, небеспадстаўна прэтэндуючы на прыярытэтную і ў поўным сэнсе генеральную метадалагічную і мастацка-вобразную функцыю, не замыкаецца ў жорсткіх межах метадалагічнага і эстэтычнага ізаляцыянізму” [15, с. 10]. Рамантычнае светаадчуванне праяўляецца ва ўжыванні фальклорных матываў (падзеі “Раскіданага гнязда” адбываюцца на Купалле); выкарыстоўваюцца народныя выслоўі: “свайго не меўшы – трэба легчы спаць не еўшы”, “чалавек страляе, а чорт кулю носіць”, “запас бяды не чыніць”, “хто спіць, той не грашыць”, “салавей аднымі песнямі сыт не бывае”, “лахі пад пахі”, “аб торбах не павінны забывацца нават і тыя, што на пасадах сядзяць”.

Аўтар “Раскіданага гнязда” падымае ў творы заўсёды актуальныя тэмы: старавання і беднасці (М. Ярош бачыць у гэтым уплыў п’есы “На дне” М. Горкага; Марыля: “Гаспадарку ўсю змарнавалі, да няма, нічога не знайсці, і сягоння ўжо не ведае чалавек, дзе заўтра сонейка прыйдзецца сустрэнуць”, “Ці з багатым беднаму судзіцца? Пакуль з багатага пух, з беднага дух”), неразрыўнай сувязі чалавека з зямлёй (Лявон: “...чалавек з зямлёй як гэтае дрэўца: ссячы дрэўца – засохне, адбяры ў чалавека зямлю – згіне”), барацьбы і супраціву (Сымон: “Не дадзімся жыўцом воўку ў зубы”), веры ў шчасце, светлую будучыню – “іншую старонку” (“Старонка, праз каторую плывуць крыніцы з жывой вадою. Калі напіцца тае вадзіцы жыватворнае, дык чалавек не ўмрэ”), раскіданага гнязда (Марыля: “Раскідваюць не людзі, а іхняя нядоля горкая раскідает”, Старац: “Час, птушка-маці, знімацца з гэтага раскіданага гнязда, каб іншых сваіх дзетак убараніць ад благіх ястрабаў”).

Янка Купала выкарыстоўвае хрысціянскія вобразы-сімвалы (Сымон робіць крыж з рабіны на магілу бацьку і нясе яго на сабе); ужывае біблейскае запазычванне: “хто азірнецца – у слуп спячы заменіцца”.

Мова твора багатая на фальклорныя вобразы, параўнанні: “абаўюся, як хмель каля дубочка, як ручэйку кужалю – распушу касу сваю дзяво-

чую”; метафары: “даўно месячык свае зоркі чакае”, “зоркі з неба залатыя збягуцца, месячык срэбны прыплыве, воблачкі светлыя сьдудуцца... а вецер іграць маё вяселле будзе”; памяншальна-ласкавыя словы: саколiк, месячык, торбачкі, дзядоцка, дачушка, сонейка, кветачкі, птушачкі, божачка; антытэзы: “у цябе, чую, сэрца б’ецца, а ў таго ў грудзях нейкі камень хрусцеў; у цябе вочкі, як зоркі, свецяцца, а ў таго, як галодныя вужакі, паглядалі; твае ручкі абымаюць, як матка дзіцянётка ў калысцы абымае, а той, як жалезнымі абцугамі, сціскаў мяне; той гаварыў, то як крумкач над непахаванымі касцямі крумкаў, а твой голас ліецца, як на жалейцы песня вясною”. Знаходзім матывы замоў: “найду праз быстрыя рэчкі, праз шчырыя бары, праз сухія пяскі наплыву к яму”; паралелізм: Марыля параўноўваецца з падстрэленай зязюляй. Згадваюцца казачныя персанажы (смок-упыр, які “ўдоў і сірот у рабства голаду і холаду заганяе, а бацькам і маткам без часу дзетак назайсёды ад грудзей вырывае”, “русалка з васільковымі вачамі”), фантастычныя пачвары, чорныя груганы.

Твор мае рысы аўтабіяграфізму: род Я. Купалы належаў да дробнай шляхты, пазбаўленай зямлі, дзед пісьменніка ў розных судовых інстанцыях даказваў свае правы на шляхецтва, на валоданне зямлёй, але яму гэта не ўдалося і ён разам з пяццю сынамі пакінуў даўно абжытае гняздо і падаўся ў белы свет у пошуках месца пад сонцам.

Калі п’еса “Раскіданае гняздо” насычана трагічным пафасам (ад унутраных супярэчнасцей персанажаў у асабістых памкненнях і ад знешніх сутыкненняў герояў з грамадствам), то ў п’есе “Тутэйшыя” пераважае сатырычны пафас. Гумарыстычнасць ствараецца наступнымі мастацкімі сродкамі: ужываннем у мове персанажаў слоў-паразітаў (“*меду протчым*”), зніжанай лексікі (“*мамаша*”), камічнымі дзеяннямі “*гаварыць як найгусцей у нос, рабіць рэверанс*”, іроніяй, выкарыстаннем інтэрмедый (палеміка Усходняга і Заходняга вучоных), метамарфозамі ў абстаноўцы, у адзенні (Мікіта Зносак стараецца падладзіцца пад палітычную сітуацыю).

П’еса “Тутэйшыя” Я. Купалы доўгі час не толькі не ставілася на сцэнах беларускіх тэатраў, але і не друкавалася, не ўключалася ў зборы твораў пісьменніка. А між тым у творы вырашаюцца глабальныя пытанні: існаванне незалежнай Беларусі, лёс Бацькаўшчыны. Як адзначае У. Навумовіч, «гэта п’еса аб тутэйшым насельніцтве, аб вытоках беларускага нацыянальнага характару, аб супярэчнасцях паводзін і складанасцях душы звычайнага чалавека, аднаго з многіх сярод тутэйшых жыхароў, аб нашых

шляхах “ад тутэйшасці” да народнасці, калі людзі пераадоляюць абмежаванасць, местачковасць, замкнутасць і, кансалідуючыся, становяцца нарэшце народам» [11, с. 237]. У п’есе гучыць шэкспіраўскі матыв адвечнага трагізму чалавечага існавання: “Быць альбо не быць?”

П’есам Янкі Купалы ўласцівы рысы гуманізму (хрысціянскія ідэі, ідэя роўнасці людзей, каштоўнасці жыцця кожнага чалавека) і крытычнага рэалізму (крытыка тагачаснага ладу дзеля ачышчэння, праўдашукальніцтва, імкненне да духоўнай свабоды, сінтэтызм рэалізму і рамантызму), а таксама аналітызм, тыпізацыя характараў і абставін, прароцкі і маральна-этычны пафас, што складзе ў сукупнасці падмурак для развіцця беларускай гістарычнай драмы ў 20–50-я гг. XX ст.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская драматургія.** – Вып. 7. – Мінск, 2006.
2. **Драма. Драматургія. Драматычная паэма** // Тэатральная Беларусь : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск, 2002. – Т. 1.
3. **Казлоўская, М. М.** Рэцэпцыя “новай драмы” ў беларускай драматургіі першай чвэрці XX ст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / М. М. Казлоўская. – Мінск, 2008.
4. **Канторовіч, О. К.** Жанровые модификации в драматургии (на материале белорусской и английской литературы 1950 – 1970-х гг.) : авторэф. дис. ... канд. филол. наук / О. К. Канторович. – Минск, 2008.
5. **Карнейчык, Г.** Тутэйшаства як стан душы / Г. Карнейчык // Польша. – 2012. – № 7.
6. **Котовіч, Т. В.** Структура хронотопа тэатральнага произведения / Т. В. Котовіч // Ученые записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова” : сборник научных статей. – Витебск, 2008. – Т. 7.
7. **Купала, Я.** Збор твораў : у 7 т. / Я. Купала. – Мінск, 1972 – 1976.
8. **Купала, Я.** З кутка жаданняў : вершы, паэмы, п’есы / Я. Купала. – Мінск, 2009.
9. **Лаўшук, С. С.** Драматургія / С. С. Лаўшук // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. – Мінск, 2003. – Т. 4, кн. 2. – С. 88 – 116.
10. **Лаўшук, С. С.** Гарызонты беларускай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск, 2010.
11. **Навумовіч, У. А.** Беларуская літаратура / У. А. Навумовіч. – Мінск, 2007.
12. **Рагойша, В.** Первая из вершин / В. Рагойша // Нёман. – 2012. – № 7.
13. **Рублевская, Л.** Время и бремя архивов и имён / Л. Рублевская, В. Скалабан. – Минск, 2009.
14. **Шаблюўская, І.** Драма абсурду ў славянскіх літаратурах і еўрапейскі вопыт. Паэтыка. Тыпалогія / І. Шаблюўская // Даклады XII Міжнароднага з’езду славістаў. – Мінск, 1998.
15. **Ярош, М. Р.** Пясняр роднай зямлі : Жыццё і творчасць Янкі Купалы / М. Р. Ярош. – Мінск, 2003.

Алена БАРМОЦІНА,
аспірантка кафедры
беларускай літаратуры і культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.11.2012 г.